

ТЮРКСЬКІ МОВИ

УДК 811.512.19'344.2'06:811.124'35
DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.3-1/37>

Arnautova A. R.

V. İ. Vernadskiy adına Tavriyla milliy üniversiteti

Qadri-zade Z. İ.

Terciman

ZEMANEVİY QIRIMTATAR TİLİNİŇ LATİN YAZISI: /X/ VE /H/ FONEMALARNIŇ YAZIDA AKS ETİLÜV MESELESİ

У статті досліджується проблема сучасної орфографії запозичених слів кримськотатарської мови, у діахронічному аспекті розглядаються латинська абетка кримськотатарської мови, прийнята у 1997 році Верховною Радою АР Крим, та абетка, запропонована групою фахівців із кримськотатарської мови, тюркологів і громадських діячів на мовній конференції у 1992 році.

Упродовж минулого сторіччя абетку кримськотатарської мови було двічі змінено у зв'язку з істотною перебудовою у політичній, економічній, культурно-соціальній сферах життя, яке формувалося на уламках Російської імперії.

Абетка кримськотатарської мови починаючи з 1991 року і донині перебуває у процесі переходу на латинську графіку. Фахівці кримськотатарської мови й літератури А. Емірова, І. Керімов, А. Меметов, К. Усеїнов, Н. Сеїтяг'яєв, Е. Ганієва, Н. Сейдаметова, С. Усеїнов, О. Рустемов, Т. Керімов та ін., письменник Різа Фазил і громадський діяч Сейран Муртазаєв зробили значний внесок у роботу з підготовки до переходу з кирилиці на латинську графіку – підготували й опублікували наукові статті та словники. Але, на жаль, кримськотатарська мова мало досліджена і перебуває під великою загрозою зникнення. Таке тяжке й складне становище зумовлюють недоліки у мовленнєвому процесі, зокрема деформація вимови специфічних звуків, порушення у логічній послідовності формування думки, що веде до змін у будові речення, а також орфографічні неточності й неоднакове відображення запозичених слів на письмі.

Пропонована стаття присвячена темі, яка є досить дискусійною та дуже важливою. У ході роботи розглядається проблематика відображення запозичених слів на письмі латинською графікою, звертається увага на історію кримськотатарської мови і практичне використання графем у словах, які мають важливий фонематичний складник у запозиченнях.

У дослідженні наводяться приклади графічного відображення фонем /x/ і /h/ в інших тюркських мовах. Із метою успішного поширення та навчання кримськотатарської мови як в Україні, так і в тюркомовному середовищі, а також серед науковців усього світу пропонується зробити перегляд графем відповідних фонем і скласти сучасну латинську абетку відповідно до міжнародної фонетичної абетки.

Ключові слова: кримськотатарська мова, латинський алфавіт кримськотатарської мови, тюркологія, запозичені слова, графема, фонема.

Mevzunıñ meselesi. Künümüzde qırımtatar tili-niñ alını ve vaziyetini közge alğan, canlanuvını ve saqlanuvını kün terkibine çıqarğan Ukraina devleti qırımtatar tiliniñ on yıllıq inkişaf strategiyasını (2022-2932 s.) azırlamaqta. İş bu **maqalenıñ maqsadı** – devlet tarafından desteklengen ve berilgen imkânlarlarnen faydalanıp Yañı Latin Elfbesiniñ terki-

bine diqqat çekmektir; elifbe til ilminde bir alet olğanını hatırlatıp ve acele sürette «nasıl olsa keçeyik, qalğanı sonra tüzeler» degen zararlı mantıqtan qaçınaraq, latin elifbesine keçüv esnasına ciddiy ve mesuliyetli yanaşmasını talap etmektir.

Soñ tedqiqatlarınñ ve derclerniñ tahlili. Keçken yüz yıl içinde eki kere elifbe deñişmesine oğrağan

qırımtatar tili 1991 senesinden berli künümüzge qadar yañı latin grafikasına avuşuv devrinde bulunmaqta. Qırımtatar tili ve edebiyatı alimleri A. Emirova, İ. Kerimov, A. Memetov, K. Useinov, N. Seit-Yahya (Seityagyayev), E. Ganiyeva, N. Seydametova, S. Useinov, O. Rustemov, T. Kerimov ve digerleri, yazıcılardan Riza Fazıl ve cemaat erbablarından Seyar Murtazayev maqaleler yazıp, sözlükler çıxarıp, bu avuşuv esnasına öz hissesini qoşqandırılar. Amma şusı kerçek ki, qırımtatar tili az öğrenile ve kün-künden halq arasında ğayıp olma tehlikesine adımlamaqta. Böyle menfiy hal, elbette, nutuqta telâffuz qusurlarınen, yazuvda orfografik yañılışları ve çubarlıqlarınen, cümle quruluşında mantıq noqsanlarınen akis olunmaqta.

Metinniñ esas qısımı. Künümüzde eki elifbe esasında metinler yazılmaqta: hem kirill («Yañı dünya», «Qırım», «Yıldız» mecmuası ve ilâhre), hem latin («Nenkecan», «Avdet» ve ilâhre). Qayd etmelimiz ki, latin grafikalı metinlerde de eki şekilli yazılışqa rastkelmek mümkün:

1. Alınma (arap, fars) sözlerinde /h/ fonemasını körseterek böyle misaller ketirmek mümkün: *bahar, qahar, her, hep* ve ilâhre [22].

2. Alınma (arap, fars) sözlerinde /h/ fonemasını körsetmeyip («Nenkecan» mecmuası, «Qırım inciri» edebiy eserler cıyıntığı kibi ve dig.), meselâ: *baar, qaar, er, ep*.

Bu eki yazılış şeklini (orfografiyasını) añlamaq için kene de bir-birinden farqlı fikirlerde bulunğan ilmiy menbalarğa yönelmemiz kerektir.

Birinci menba – kölemlı küçük olğan kullanma kitabı şeklinde basılğan ve 2010-2012 seneleri Bütün dünya qırımtatar Kongressiniñ havalesi ile A. Emirova, İ. Kerim, E. Abibullayeva, E. Ganiyeva, N. Seit-Yahya (Seityagyayev), L. Selimova, N. Abdulvaap, N. Seydametova, M. Settarova, Ş. Abduraşitova kibi alim-hocalarımız tarafından hazırlanğan qırımtatar tiliniñ yañı latin elifbesi boyunca *Qırımtatar tiliniñ imlâ ve punktuatsiya qaideleri* leyhasıdır [16]. Bu menbada latin yazısına keçüvi – tabiy esnası dep qabul etilmekte ve alınma sözlerniñ imlâsı ekili şekilde kullanmaq mümkün olğanını ilân etmekte, lâkin: «*h arfiniñ imlâsı adım-adım cenkten evelki normalarına ketirilecek*» – degen bilgi de mevcut.

Ekinci menba – A. Memetovniñ müellifliginde 2014 senesi çıqqan *Qırımtatar tiliniñ imlâ luğatıdır* [4]. Bu menbada: «... *latin elifbesine qoşma olaraq bir Hh – haş arfi daa berile. Bu arif tek diniy metinlerde kullanıla bilir*» – degen bir izaat bar. Yani böyle netice çıqara bilemiz: yalñız diniy metinlerde *h* harfini kullanmaq mümkündür.

Añılğan *Imlâ luğatı*nıñ muqaddemesinden daha bir iqtibas ketireyik: «*İç bir umumtürkiy sözlerde bu arifni ifadelegen ses rastkelmey. Şunıñ için arap ve fars tillerinden alınğan sözlerde bu ses ayılmay*». Bu yerde eki ayrı mesele birleşkenini köremiz, hem umumtürkiy sözlerde [h] sesiniñ yoqluğı, hem alınma sözlerdeki yazıluvınen telâfuzı. Elbet, umum türkiy sözlerde [h] sesi sözniñ başında, ortasında veya hut soñunda rastkelmey, lâkin türkiy tillerde alınma sözlerdeki /h/ foneması hem yazıda, hem telâffuzda saqlanıp qalına, meselâ: *her biri* (Türkiye Türkçesi) – *hər biri* (azerbaycan tili) – *har biri* (özbek tili) – *hərberse* – (qazan tatar tili) – (*h*)*er biri* (Qırım).

Qırımtatar tilinde *h* grafemasınıñ yoq olması hususunda böyle añlatma mevcüt: «*Qayd etmeli ki, bugün de bugün [h] sesini büyük nesilniñ tilinde rast ketirmege mümkündür. Zemaneyi qırımtatar tilinde bu sesniñ yoqluğı latin grafikasından kirill grafikasına avuşuv esnasında kerekli işaretnen (grafemanen) yansıtılmaması sebebindendir*» (terc.) [5].

Sovetler devletinde qırımtatar tili, diger türkiy milletlerniñ tilleri kibi, büyük assimilation siyaseti neticesinde bir sıra denişmelere oğratılğan edi. Halqnıñ asırlar devamında şekillengen medeniyetinden, tarihından, dünya baqışından, dininden uzaqlaşdırmaq için, ilk evelâ, dinniñ yasaq etilüvi, soñra ise, dinnen birlikte kullanılğan yazıdan uzaqlaşdıruv şiarı boyunca iş alıp barıldı [20]. Qırımtatar tiliniñ arap elifbesinden Yañelif elifbesine keçüv esnası açıq munaqaşalar ve Türkoloji (Türkşnaslıq) Konferentsiyaları ötkerilmesi neticesinde kerçekleştirildi. Qayd etmeli ki, 1926 s. taqdim etilgen elifbeniñ grafemaları, yani yazı işaretleri evel kullanılğan arap ariflerine uygunlaşdırıp berilgen edi. Neticede, yazıda hariflerniñ körünişi deñişmesine baqmadan orfografik prinsipleri saqlanıp devam etilmekte edi [21].

Cenkten evelki til dersliklerinde /h/ fonemasınıñ *Hh* grafeması nasıl yazılğanına bir köz taşlayıq:

1. H. Odabaş ve İ. Kaya. Qırımtatar tilini öğrenmek için yol köstergiç. Qırım maarif komisarlığı tarafından ikinci basamaq rus mektepleri için qabul olunğandır (arap elifbesi esasında). – Aqmescit. Qırım Neşriyatı, 1924. – 108 s [2].

2. İ.S. Kaya, R.M. Mullina, A.P. Murlıkin, K.T. Tohtarov. Qırımtatar tilini öğrenmek için yol köstergiç. Qırım halq maarif Komisarlığı oquv-usul sektori tarafından, Sovet muesseseleri yanında tatar tilini öğrenüv krujokları için tevsiye oluna (latin elifbesi esasında). – Aqmescit, Qırım devlet Neşriyatı, 1931. – 103 s [1].

Bu misaller şunı isbatlay ki, alınma sözlerniñ tekibinde bulunğan [h] sesi ve /h/ foneması mahsus işaretlernen (grafemalarnen) yazıda ifadelenmekte edi.

1930-ıncı seneleri Birleşik Sovet Sotsialistik Respublikalarının Politbüro Merkezi türkiy tilli respublikalarında qullanılğan Yañelif yazısına qarşı çıqtı ve kirill grafikasına keçüvni başlattı. Stalin devletniñ ziyalalarına, şu cumleden qırım tatar ziyalılarına da, repressiya areketlerini: tintüvler ve boş qabaatlavlar, qurşunğa tizilüvler, sürgün etilüvler, basqılar – uyğulap maqsadına yetti [19]. 1938 senesi qırım tatar tiliniñ kirill elifbesine avuşması konferentsiyalar ötküzmeden, munaqaşalar yapmadan, yalñız yerli mutehassıslar tarafından ve doğrudan Moskov kontrolü neticesinde yaptırıldı [4]. Orfografik qaideler olaraq şu prinsiplerge riayet etilgen edi: internatinal terminler rus tili vastası ile alınıp qullanılmalı; rus tilindeki terminler tercime etilmeden qullanılmalı; arapçadan, farsçadan ve osmalıcadan alınğan sözler olğanı kibi degil de, rus tilindeki manasını ifadelegen sözlernen qullanılmalı; diger türkiy tillerden sözler alınıp qullanmaq mümkün degil.

Böyleliknen yuqarıda sayılğan sebeplerden ötrü, qırım tatar tiliniñ kirill yazısında /h/ fonemasınıñ belli **h** grafeması lağu etildi; onıñ tüşürilmesi ise bugünkü qırım tatar tiliniñ hem söz baylığına, hem de telaffuzına tesir etkeni bir kerçektir.

Añmaq ister edik ki, 1985 senesi «Yıldız» mecmuasında cenkten evel qırım tatar tilinde tahsil alğan Seyar Murtazayevniñ «Bazı sözlerniñ yazılış aqqında» [6] adlı maqalesinde kiril elifbesiniñ noqsanları ve, şu cümleden, *Hh* grafemasınıñ qullanılmağanı teñqid etilmekte edi. Daha bir misal ketireyik: cenkten evel hem arap grafikasında, hem latin grafikasında tahsilini alğan, belli klassik yazıçımız Şamil Alâdin eserlerinde, kiril elifbesiniñ imlâsı pekingen sözlerniñ yanında, kendine has bir üslüpte alınma sözlerniñ yazılışını ifadelemekte edi, meselâ: **шубэсиз** (ش / şubhesiz); **саиплик** (كالباحاص / sahiblik); **аятта** (هتايح / hayatta); **муим** (مهم / muhim); **акъикъий** (يقيققح / haqiqiy); **вельасыл** (احلاو / velhasıl) – kibi sözlerniñ yazılış yanında: **насихат** (تحيصن / nasihat, lâkin künümüzde kirilce yazılış *насиат/nasiat*), **хайретсиз** (زستريح / hayretsiz lâkin künümüzde kirilce yazılış *айретсиз/ayretsiz*) [3].

Qırım tatar tiliniñ Yañı latin elifbesine avuşuv devrini qalemge alğan alimlerden biri N. Seytyagyayevdir. Onıñ «*Проблема перехода на латинскую графику крымских татар в нач. 1990-х гг. – конце 2013 г.*» adlı maqalesini añmamız yeridir [11]. Maqalede “Qırım tatar tili: Latin grafikasına keçüv problemleri” adlı til konferentsiyası aqqında söz yürsetile ve /h/ fonemasınıñ **h** yardımcı grafemasinen yazılması meselesiniñ köterilgeni añıla. Qalemge alınğan mevzu boyunca filologiya ilimleri namzeti

N. Seytyagyayevniñ daha bir işini añmaq ister edik. Bu sefer tercime işini numaiş etken N. Seytyagyayev 2018 senesi TDK (Türk Dili Kurumu) tarafından Türkiyede bastırılğan *Kırım Tatar Türkçesi – Türkiye Türkçesi – Rusça Sözlük*’tir. Sözlükniñ tertip eticileri R. Muzaffarov ve N. Muzaffarovdır. Muqadde mede alim kene de /h/ fonemsınıñ meselesine toquna ve ameliy tekliflerde bulunaraq sözlükteki söz yazılışlarını añlata [18].

90-ıncı senesinden berli latin elifbesine keçüvni tavsilatlı şekilde taqip etken til ilimleri doktorı, professor Adile Emirovaniñ maqalelerini añmaq borcumızdır [14; 15]. 2012 senesi 23-25 mayıs künleri Qarasuvbazar şehrinde keçirilgen Bekir Çoban-zade adına I Qırım Halqara Türkoloji Konferentsiyasında seslendirilgen maruza diqqatımızni çekti. Bu maqalede alim qırım tatar tiliniñ orfografiya ve orfoepiyasını tekrar közden keçirilmesiniñ kerekligini hatırlata ve öz qaydlarını, anlatmalarını berip /h/ fonemsınıñ yazıda işletilmemesi tarafını tutmaqta.

Fikirimizce, *Hh* grafemasınıñ lâğu etilmesinden başlap keçken asırniñ 1960-1990 seneleri arasında öseyatqan nesilniñ başlanğıç tahsili yabancı tilde olması qırım tatar tiliniñ yoq oluv yoluna basmasınıñ sebepci oldu. Neticede, tilniñ yazuv an-anesi qarıştı, kiril elifbesi esasındaki metinlerni oquğanda rus telâffuzına has olğan sesler numayışı meydana keldi, qırım tatar tiliniñ qıt eşitilüvi/qullanıluvı birleşken soñra ise, onıñ assimilatısiya nesnesi pek süratlı ileriledi.

Añıp keçtiğimiz ilmiy işlerden netice çıkaracaq olsaq: alınma sözlerniñ yazılış metinlerniñ funksiyasına köre deñişe bile, degen hulasağa kelirmiz.

Yañı latin elifbesi meselesi boyunca yazıcı, edebiyatşınas ve araştırmacı merhum Riza Fazılñ «İrmaqlar» adlı maqaleler cıyınıtığında «Yetmiş kere ölçep bir kere kesmeli» degen maqalesini añmaq ister edik [12]. Bu maqalede *Qırım tatar halqınıñ 2-inci Qurultayı* sırasında yer alğan elifbe munaqaşaları añılıp izaatlar berilmekte. Ne esef ki, tilci ve edebiyatşınas mutehassısları, medeniyet erbabları tarafından işletip çıkarılğan ve qabul etilgen elifbeni Qurultay prezidiumı közge almayıp Türkiye Türkçesi Elifbesine mümkün olağanı qadar oşatılmasına riayet etip elifbe terkiybini qabul ettirdiklerini ve til artı /x/ fonemasınıñ yazuvda *Hh* grafemasinen qullanacağına qarar berdiklerini añlata. Soñradan, yani 1997 senesi, aynı bu elifbe Qırım Şurası tarafından qabul etilgen edi. Bu elifbeniñ teñqid etilmesi nafile degil, çünkü til artı /x/ fonemasını yazıda belgilegen işaret, yani grafema, Türkiye Türkçesinde yımşaq farıngal /h/ fonemsını akis ete [7; 8; 9; 10].

Bir teñeştirme eteyik, türkiy tillerde til artı /x/ foneması yazıda x grafemasinen ifadelenmekte, meselâ:

xəbər (azerbaycan tili), *xo'roz* (özbek tili), *xəzmət* (qazan tatar tili), *xalq* (qırım tatar tili). Edebiy Türkiyə Türkçesinde terən til artı /x/ foneması yoq ve digər Türkiyə tillerinde qullanılğan terən til artı /x/ foneması yımşaq farıngal /h/ fonemasına avuşmaqta, meselâ: *haber, horoz, hizmet, halk*. Digər türkiyə tillerinde de (azerbaycan, qazan tatar, özbek ve ilâhre) *h* grafeması aynı farıngal /h/ fonemasını yazıda ifadəlemekte [7; 12; 26]. Ayrıca, Hh arif olaraq, qırım tatar tili elifbesinde /h/ degil de, /he/ telaffuzı ile berilmekte [16]. Yani ne grafema olaraq, ne de ses ifadesi olaraq terən til artı [x] sesi qabul etilgen elifbede kerekli derecede, ne yazıq ki, akis olunmamaqta.

Şunu da qayd etmeli ki, 1999-2001 seneleri arasında basılğan *Günsel* mecmuasınıñ sahfelerinde eki, yani /h/ ve /x/ fonemaları bir *Hh* grafemasinen numayışı mevcüt edi [23]. Bizler de böyle amelni devam etmege mecbur qalamız, çünki halâ bugün terən til artı /x/ fonemadan farıngal /h/ fonemanı ayırıp köstergen grafema elifbede yoq ve, eñ muhimi, uyğun Yañı Latin Elifbesi halâ bugün keñiş dairede qabul etilmeden qullanılmaqta.

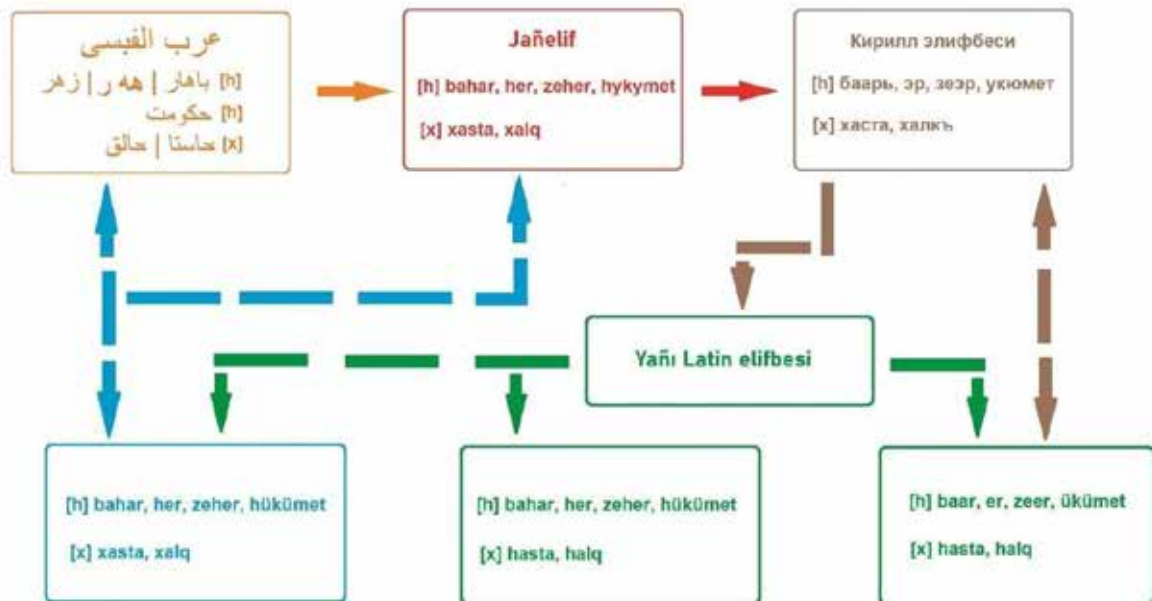
Maqalemizniñ başında añılğan A. Memetovniñ *İmlâ luğatı*niñ muqaddemesinde yer alğan elifbede *Hh* grafeması *Xx* grafemasına deñiştirilip berilmekte [4]. Zanimızca, bu deñişme bitaraflıdır, çünki digər zemaneyiy latin grafikalı metinlerde böyle grafemağa rastkelinmey, amma luğat 1992 senesi Qırım tatar tili Konferentsiyası sırasında işletip çıkarılğan elifbege köre tizilgeni añlaşıla ve Umum Türkiyə Elifbesine uyğun kele.

Yuqarıda qalemge alınğan bilgilerge yekün çeker ekenimiz böyle bir shema yardımınen körsetmek mümkün.

İhtar: cedvelde açıq mavı tüste til artı /x/ ve farıngal /h/ fonemaların yazılışı cenkten evel qullanılğan elifbelerine, Türk Dilleri Ortak Elifbesine ve Bütün Dünya Fonetik Elifbesine köre tizildi.

Zemaneyiy qırım tatar tiliniñ Yañı latin elifbesine keçüv esnası devam etmekte. Eger de /h/ fonemsınıñ yazıda yazılıp yazılmaması eki fikirge mevcüt olsa, /x/ fonemasınıñ elifbede asılsız şekilde oña ait olmağan grafemenen akis olğanına diqqat çekmeliyiz. Delil ketirmek için, til ocaları, studentler, tercimanlar, tilşınaslar, logopedler, yırıcılar, teatro oyuncuları ve leksikograflar tarafından qullanılğan Bütün Dünya Fonetik Elifbesine köz taşlamamız yeterli olacaqtır [27]. Fonetik elifbede işaretlereñ ğayı ses çıqqan yeri belgilenip ses qaydları da berilmekte. Bu yerde eki sesni ayırğan frikativ-uvular **X işareti** ve frikativ-velar **x işareti** qullanılmaqta, amma şunu muhim ki, bu işaretlereñ mahsus [x] sesiniñ eki türlü ses çıkarma yerini belgilep ayırmaqtalar. Lakin, bu yeri pek muhim, [x] sesi mahsus *Xx* işaretlereñ belgilenmekte. Bütün Dünya Fonetik Elifbesine köre her til öz fonetik sistemasını qura ve, şunu muhim ki, türkiyə tiller, şu cumleden qırım tatar tili de, bu sistemağa uyup tizilmekte. Ayrıca diqqat etmeli ki, böyle işaret ayrılıvı tilni ögrenenler ve ögretkenler için pek muhimdir, çünki işaret qarışması yoq, aydın, ve mantıqqa pek uygundur, ayrıca da 1991 senesi tizilmesi başlap 1993 senesi tizilmesi yekünlengen Türk Dilleri Ortak Alfabetesine uygundur [28]. Yani, berilgen malumatqa hulâsa çıkaracaq olsaq: zemaneyiy qırım tatar elifbesinde *Hh* işaretlereñ (grafemasinen) /x/ fonemsınıñ belgilenmesi yañlıştır ve tüzeltmelidir.

Qırım tatar tiliniñ latin yazuvı ket-kete yaygınlaşmaqta. İnternet platformalarında toqtamay yañı söz-

lükler (Qırımtatarca-Ruşça luğat, Luğatçıq ve ilâhre) tizilip meydanğa ketirile ve yaygın şekilde kullanıla [25; 26]. Bu ketişatnıñ keyfiyetli olması için, elbette, Yañı Latin Elifbesiniñ terkiybini közden keçirme vaqtı keldi: «*Çünki bu mesele (elifbe terkiibi) milletniñ taqdirinen, onıñ kelegeginen bağıldır*» [12].

Netice ve tevsiyeler. Qırımtatar tiliniñ assimilâtsiyasına, ya da aksine, ilerileme yol haritasına bağışlanğan ayrı ilmiy işlerge ihtiyac duyulmaqdadır. Elifbe – til aleti olaraq qabul etilmeli, onıñ qullanışta

muvafaqiyetli olmasını qorçalmalıdır. Qırımtatar tiliniñ Yañı latin elifbesiniñ terkiybini, tilniñ hususiyetlerine, Umum türkiy elifbesine ve Bütün dünya fonetik elifbesinde qullanılğan işaretlerine diqqat etip, tekrar közden keçirmeli. Tilniñ canlanuvını her taraflama ve her saada körmek için til oqutuv kursları yaygınlaştırmalı; oquma ve telâffuz praktikası, grammatika ve yazı tecribesi, diñleme ve nutuq, inşa yazuv becerisi kibi meşğuliyetlerni arttırmalı degen fikirdemiz.

Qullanılğan edebiyat cedveli:

1. Kaya İ. S., Mullina R. M., Murlikin A. P., Tohtarov K. T. Qırımtatar tilini öğrenmek için yol köstergiş (latin elifbesi esasında). Aqmescit : Qırım devlet neşriyatı, 1931. 103 s.
2. Odabaş H., Kaya İ. Qırımtatar tilini öğrenmek için yol köstergiş (arap elifbesi esasında). Aqmescit : Qırım neşriyatı, 1924. 108 s.
3. Алядин Ш. Ер делиджилер: эдебий-бедий макъалелер. Ташкент : Гъафур Гъулям адына эдебият ве санъат неширияты, 1991. С. 106–109.
4. Меметов А. Къырымтатар тилининъ имля лугъаты (кирилл ве латин элифбесинде). 3-юнджи, гъайрыдан ишленген нешир. Симферополь : КъДЖИ «Къырымдевокъувпеднешир» неширияты, 2014. 448 с.
5. Меметов А. Лексикология крымскотатарского языка : учебное пособие. Симферополь : Крымучпедгиз, 2000. 288 с.
6. Муртазаев С. Базы сёзлернинъ язылышы акъкъында. *Йылдыз*, 1985, № 1. С. 121.
7. Муртазаев С. С новым алфавитом без старых букв. *Авдет*, 1997. Июнь 2. С. 3.
8. Муртазаев С. Элифбемиз акъкъында фикирлер. Тилимиз «х» арифине мухтадж. *Янъы дюнъя*. 2001. Сентябрь 15. С. 2.
9. Муртазаев С. С алфавитом нельзя обращаться как с колодой карт. *Полуостров*. 2010. Июнь 18–24. С. 5.
10. Муртазаев С. Латиндже къырымтатар элифбеси акъкъында. *Янъы дюнъя*. 2010. Июнь 26. С. 6.
11. Сейтягъев Н. Проблемы перехода на латинскую графику крымских татар в начале 1990-х годов – конце 2013 г. *Загроджені мови. Кримськотатарська та інші тюркські мови в Україні* : збірник наукових праць НАН України ; Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України. Київ, 2016. С. 155–172.
12. Фазыл Р. Ирмакълар: эдебий макъалелер, очерклер, хатыравлар, левхалар. Симферополь : Къырымдевокъувпеднешир, 2002. С. 166–171.
13. Бекир Чобан-заде. Къырымтатар ильмий сарфы. *Умумий редакторлыкъ, кириш макъале ве изатлар филология илимлери доктору, профессор А. М. Эмирова; Транслитерация, османлыджадан къырымтатарджасына акътарылмасы, адлар индекси ве сёзлюк Н.С. Сейтягъевнинъ*. Симферополь : ДОЛЯ, 2003. 240 с.
14. Эмирова А. М. Лингвистические взгляды Бекира Чобан-заде. *Східний світ*. 2002. № 2. С. 113–120.
15. Эмирова А. М. Бекир Чобан-заде и актуальные проблемы современного крымскотатарского языкознания (орфография и орфоэпия). Мир Бекира Чобан-заде. *Сборник материалов I Крымской международной тюркологической конференции*, г. Белогорск (Карасубазар), 23–25 мая 2012 г. Симферополь : НАТА, 2013. С. 84–88.
16. Правила кримськотатарської орфографії і пунктуації (проект) / А. М. Емірова та ін. Симферополь : Кримнавчпеддержвидав, 2012. С. 6.
17. Емірамзаева А. С. Історія кримськотатарської мови : навчально-методичний посібник. Київ : Майстер Книг, 2019. 139 с.
18. Muzaffarov R., Muzaffarov N. Kırım Tatar Türkçesi – Türkiye Türkçesi – Rusça Sözlük. terc. Seyityahya (Seytyagyayev) N. Türk Dili Kurumu yayınları, Ankara, 2017. С. 23–35.
19. Betül Aslan., Sovyet rusya hakimiyetinde yaşayan türklerin ortak “birleştirilmiş türk alfabesi”nden “rus kiri” alfabetesine geçirilmesi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* Sayı 49, Erzurum, 2009. S. 357–374.
20. Латиница – алфавит революции. *Qazaqstan Tarihy*. URL: <https://e-history.kz/ru/news/show/5611/> (muracat tarihi: 19.04.2021).
21. Яналиф. Татарский энциклопедический словарь. Казань : Институт Татарской энциклопедии АН РТ, 1999. 703 с. URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/fa/Tatar_Latin_Janalif_Arabic_1928.png (muracat tarihi: 19.04.2021).

22. Tahir Nureddinoğlu Kerim. İlmimiz Milletimizge Hizmet Etmeli. URL: <http://kerimofftahir.blogspot.com/> (muracat tarihi:19.04.2021).
23. “Günsel” месмуası | журнал “Гюнсель” № 1, iyül-ağustos 1999. *OQUV | oqu.diñle.lafet*. URL: <http://www.oquv.info/oquv/mesmualar/gunsel/> (muracat tarihi:19.04.2021).
24. АНА ЮРТ. Лугъат. URL: <https://ana-yurt.com/qrt/lugat> (muracat tarihi:19.04.2021).
25. Luğatçıq. URL: <https://lugat.diyar.im/> (muracat tarihi:19.04.2021).
26. Переводчик. URL: <https://translate.google.com/?hl=ru> (muracat tarihi: 19.04.2021).
27. Международный фонетический алфавит. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%B0%D0%BB%D1%84%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%82 (muracat tarihi: 18.04.2021).
28. Özgür Ansiklopedi URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ortak_T%C3%BCrk%C3%A7e_alfabesi (muracat tarihi:18.04.2021).

Arnautova A. R., Kadri-zade Z. I. LATIN GRAPHICS OF MODERN CRIMEAN TATAR LANGUAGE. THE PROBLEM OF DISPLAYING PHONEMES /X/ AND /H/ ON THE LETTER

The article examines the problem of modern spelling of borrowed words in Crimean Tatar language, in the diachronic aspect, the Latin alphabet of Crimean Tatar language, adopted in 1997 by the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, and the alphabet proposed by a group of experts of Crimean Tatar language, Turkologists and public figures of the language conference in 1992 are considered.

During the last century, the alphabet of Crimean Tatar language was changed twice due to a significant restructuring in the political, economic, cultural and social spheres of life, which was formed on the ruins of the Russian Empire.

The alphabet of Crimean Tatar language since 1991 is still in the process of switching to the Latin script. Specialists of the Crimean Tatar language and literature A. Emirova, I. Kerimov, A. Memetov, K. Useinov, N. Seityagyaev, E. Ganieva, N. Seydametova, S. Useinov, A. Rustemov, T. Kerimov and others, writer Riza Fazyl and public figure Seyran Murtazaev made a significant contribution to the preparation for the transition from Cyrillic to Latin script – they prepared and published scientific articles and dictionaries. But, unfortunately, Crimean Tatar language has been little studied and is under great threat of extinction. Such a difficult and tough situation causes shortcomings in the speech process, in particular, deformation of the pronunciation of specific sounds, violations in the logical sequence of the formation of thoughts, which leads to changes in the structure of the sentence, as well as spelling inaccuracies and unequal reflection of borrowed words in writing.

This article is devoted to a topic that is quite controversial and very important. In the course of the work, the problems of displaying borrowed words in writing in Latin graphics are considered, attention is drawn to the history of Crimean Tatar language and the practical use of graphemes in words that have an important phonemic component in borrowings.

The study provides examples of graphical display of phonemes [x] and [h] in other Turkic languages. In order to successfully disseminate and teach Crimean Tatar language both in Ukraine and in the Turkic-speaking environment, as well as among scientists around the world, it is proposed to view the graphemes of the corresponding phonemes and compose a modern Latin alphabet in accordance with the international phonetic alphabet.

Key words: Crimean Tatar language, Latin alphabet of Crimean Tatar language, Türkology, borrowed words, grapheme, phoneme.